

УДК 338.242.4 (502.35)

Д. Ю. Калініченко,

к. т. н., Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3689-3467>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.12.76

СУТНІСНИЙ ВИМІР ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

D. Kalinichenko,

PhD in Technical Sciences, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

ESSENTIAL DIMENSION OF ENVIRONMENTAL PROTECTION ACTIVITIES IN VIEW OF CURRENT GLOBAL CHALLENGES

Обґрунтовано, що програмування та планування природоохоронної діяльності потребує уточнення її сутнісних характеристик, зокрема функціональної спрямованості її основних складових та специфікації методів та технологій екологізації виробничо-господарської діяльності та оздоровлення довкілля з огляду на глобальні виклики боротьби з негативними кліматичними змінами та диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб національних господарств. Встановлено, що передові іноземні лекала охорони навколишнього природного середовища на основі реалізації приватної ініціативи свідчать про те, що природоохоронна діяльність може бути прибутковою через комерціалізацію екосистемних послуг і позитивним мультиплікативним чином впливати на структурні перетворення у національних господарствах в сторону пріоритетного розвитку "зелених" виробництв. Доведено, що російська зброя на агресію проти України вимагає розроблення сучасного інструментарію планування природоохоронної діяльності, щоб сформувати набір пріоритетів здійснення заходів з екологічного реінжинірингу для усунення наслідків деградації та знищення природних біогеоценозів і об'єктів житлової, комунальної та виробничої інфраструктури. Виявлено, що в сучасних умовах необхідною є диверсифікація набору методів та інструментів стимулювання підприємницьких структур та домогосподарств застосовувати методи та технології екологізації виробничо-господарської діяльності та мінімізувати негативний вплив на довкілля через розбудову сучасної мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Встановлено, що у короткостроковому періоді для активізації в Україні природоохоронної діяльності доцільно запровадити позитивний польський досвід стимулювання діяльності, пов'язаної з оздоровленням довкілля та впровадженням сучасних методів та технологій комплексного використання природної сировини. Виявлено, що прикметною рисою польського досвіду стимулювання природоохоронної діяльності є поєднання податкових та позикових інструментів, що дає можливість підприємствам використати різноманітні сценарії екологізації виробничо-господарської діяльності та мінімізації негативного впливу на довкілля, а також подолати інвестиційний дефіцит при впровадженні сучасних ресурсозберігаючих технологій.

It is substantiated that programming and planning of environmental protection activities requires clarification of its essential characteristics. The characteristics are the functional orientation of its main components and specification of methods and technologies for greening production and economic activities and environmental rehabilitation, taking into account the global challenges of combating negative climate change and diversifying energy sources to meet the needs of national economies. It is established that advanced foreign models of environmental protection based on the implementation of private initiatives indicate that environmental protection activities can be profitable through the commercialisation of ecosystem services and have a positive multiplier effect on structural transformations in national economies towards the priority development of "green" industries. It is proved that the Russian armed aggression against Ukraine requires the development of modern tools for planning environmental activities in order to form a set of priorities for the implementation of environmental reengineering measures to eliminate the consequences of degradation and destruction of natural biogeocenoses and objects of residential, communal and industrial infrastructure. It has been found that in modern

conditions it is necessary to diversify the set of methods and tools to stimulate business structures and households to apply methods and technologies of greening production and economic activities and minimise the negative impact on the environment through the development of a modern network of environmental infrastructure. It is established that in the short term, in order to intensify environmental protection activities in Ukraine, it is advisable to introduce the positive Polish experience of stimulating activities related to environmental improvement and introduction of modern methods and technologies for the integrated use of natural raw materials. It is found that a distinctive feature of the Polish experience of stimulating environmental activities is a combination of tax and loan instruments. It allows enterprises to use various scenarios for greening production and economic activities and minimising the negative impact on the environment, as well as to overcome the investment deficit in the introduction of modern resource-saving technologies.

Ключові слова: природоохоронна діяльність, глобальні виклики, забруднення навколишнього природного середовища, стимулювання, екологічні податки, екологічна інфраструктура.

Key words: environmental protection, global challenges, environmental pollution, incentives, environmental taxes, environmental infrastructure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Імплементация у спектр пріоритетів вітчизняної економічної та екологічної політики Глобальних цілей сталого розвитку та базових положень Нової кліматичної угоди вимагає формування розгалуженої архітектури здійснення природоохоронної діяльності на різних таксономічних рівнях системи державного управління та в різноманітних секторах національного господарства. Водночас програмування та планування природоохоронної діяльності потребує уточнення її сутнісних характеристик, зокрема функціональної спрямованості її основних складових та специфікації методів та технологій екологізації виробничо-господарської діяльності та оздоровлення довкілля. Виходячи з ускладнення планетарної системи просування світової цивілізації до пріоритетів сталого розвитку, структуризація складових природоохоронної діяльності виступає необхідною передумовою інституціоналізації нового формату відтворення природно-ресурсного потенціалу, розбудови мережі об'єктів екологічної інфраструктури та реалізації комплексу заходів щодо охорони навколишнього природного середови-

ща. Поглиблення процесів децентралізації влади також актуалізувало проблему активізації природоохоронної діяльності на рівні місцевого самоврядування, що також потребує формування сучасного інституційного підґрунтя регламентації природоохоронних заходів та застосування передового іноземного досвіду відтворення потенціалу довкілля та екологізації процесів суспільного відтворення в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В останні десятиліття у вітчизняній економічній літературі поглибилися дослідження, котрі стосуються уточнення сутнісно-змістовних характеристик природоохоронної діяльності. Надмірна актуальність даної наукової проблеми й зумовила широкий спектр підходів до визначення сутності поняття "природоохоронна діяльність". У деяких наукових працях природоохоронна діяльність зводиться до взаємодії людини і навколишнього природного середовища. Інша група вчених зміст природоохоронної діяльності пов'язує із забезпеченням сталого розвитку та екологічної безпеки.

Високим рівнем системності відзначається підхід Н. Кривокульської. Згідно її підходу,

природоохоронна діяльність включає в себе широкий спектр заходів, спрямованих на збереження та відновлення природних ресурсів та охорону довкілля. Основні складові цієї діяльності включають в себе: 1) збереження біорізноманіття (заходи, спрямовані на охорону та збереження різноманітності живих організмів та їх середовища існування); 2) охорона природних територій (утримання та управління природними заповідниками, парками та іншими територіями, де зберігається відповідне середовище); 3) відновлення природних екосистем (відновлення та відтворення природних екосистем після деградації або знищення); 4) дослідження та моніторинг природних процесів [6]. Перераховані складові більшою мірою стосуються відтворення біорізноманіття та ліквідації наслідків руйнації природних екосистем, але не охоплюють комплекс заходів та інфраструктурних ланок попередження викидів та скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовища.

Інше сутнісне наповнення в поняття "природоохоронна діяльність" закладає Л. Жарова. На її думку, природоохоронна діяльність включає: 1) міжнародну, державну, регіональну та місцеву адміністративно-господарську, технологічну, політичну, юридичну і суспільну діяльність, спрямовану на збереження, раціональне використання та відновлення природи в інтересах сучасного та майбутнього покоління; 2) систему заходів стосовно підтримки взаємодії між діяльністю людини та навколишнім природним середовищем; 3) планування діяльності, тобто систему заходів, спрямованих на найбільш повне вилучення ресурсів і використання природних умов, мінімальне їх питоме споживання на одиницю продукції. Вчена переконана, що природоохоронна діяльність є невід'ємною частиною природокористування, а система її регулювання поєднує в собі правові, управлінські, технологічні, економічні та інші компоненти [5, с. 74—75]. Такий підхід повною мірою відображає місце природоохоронної діяльності в системі природокористування, оскільки через здійснення природоохоронних заходів відбувається збереження та примноження більшості складових природно-ресурсного потенціалу. Також природоохоронна діяльність відзначається прикметними рисами стосовно формування об'єктно-суб'єктної бази на різних таксономічних рівнях державного управління та в корпоративному секторі.

Певною мірою звужує ареал здійснення природоохоронної діяльності А. Головка. На думку вченого, природоохоронна діяльність —

це цілеспрямований, відносно стабільний, свідомо-вольовий, урегульований правом різновид соціальної діяльності держави або інших уповноважених нею суб'єктів, що здійснюється за допомогою певних засобів, методів, способів і спрямований на забезпечення охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки та екологічних прав людини за умови дотримання екологічної рівноваги та в контексті сталого розвитку сучасного суспільства [3]. Однозначно, що природоохоронна діяльність — це прерогатива держави та місцевого самоврядування, оскільки її здійснення стосується благополуччя населення країни, регіонів та територіальних громад. Водночас найбільшої результативності у даному напрямі можна досягти через стимули для суб'єктів виробничо-господарської діяльності здійснювати природоохоронну діяльність. Ключовим моментом у цьому напрямі є підвищення заінтересованості менеджменту суб'єктів матеріального виробництва модернізувати та оновлювати внутрішньо-виробничу екологічну інфраструктуру, що дасть можливість знизити викиди шкідливих речовин в навколишнє природне середовище, скиди забруднених вод у природні водні об'єкти та розміщувати відходи на спеціально обладнаних для цього майданчиках.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є розкриття сутнісного виміру природоохоронної діяльності з врахуванням сучасних глобальних викликів, зумовлених трансформацією планетарної природоохоронної архітектури та активізацією діяльності країн світу стосовно мінімізації негативних кліматичних змін та диверсифікації джерел енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Просування світової спільноти у нову фазу соціально-економічного розвитку з врахуванням різноманітних обмежень та викликів потребує формування сучасного інституційного підґрунтя для здійснення природоохоронної діяльності як на міжнародному, так і на національному та місцевому рівнях. Більше того, передові іноземні лекала охорони навколишнього середовища на основі реалізації приватної ініціативи свідчать про те, що природоохоронна діяльність може бути прибутковою і позитивним мультиплікативним чином впливати на структурні перетворення у національних господарствах. У теперішніх умовах ключового

значення набуває імплементація у спектр цілей природоохоронної діяльності набору пріоритетів, котрі регламентуються базовими положеннями міжнародних природоохоронних конвенцій, що в першу чергу підвищить інвестиційну привабливість природоохоронної діяльності для глобальних екологічних фондів, що дасть змогу усунути синдром надмірної уніфікованості джерел фінансового забезпечення охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Вітчизняний підхід щодо структурування видів природоохоронної діяльності і витрат на таку діяльність узгоджується з європейським та включає такі напрями [7, с. 11]: захист атмосферного повітря та клімату; очистка стічних вод; поводження з відходами; захист та відновлення ґрунтів, підземних та поверхневих вод; зниження шуму та вібрації (за винятком захисту на робочому місці); захист біорізноманіття та ландшафтів; захист від радіації (без зовнішньої безпеки); дослідження та розробки; інші заходи з охорони навколишнього середовища. В останні роки для України особливої вагомості набуває захист біорізноманіття та ландшафтів, оскільки укладання Угоди про асоціацію з ЄС вимагає від України суттєвого збільшення територій природно-заповідного фонду. Водночас наявність територій з різним статусом захисності створює умови не лише для примноження та збереження флористичної та фауністичної складових біорізноманіття, але і для комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються природними біогеоценозами. Тобто розширення територій природно-заповідного фонду містить потенціал для підвищення рівня економічної ефективності природоохоронної діяльності.

Фундаментальною засадою природоохоронної діяльності виступає побудова розгалуженої управлінської мережі на різних таксономічних рівнях. Сутність і зміст управлінської діяльності, пов'язаної із здійсненням природоохоронних дій, реалізується через функції управління природоохоронною діяльністю. Розгляд функцій за критерієм використовуваних напрямів управлінської діяльності суб'єктами, що мають повноваження екологічного управління, дозволяє класифікувати їх на загальні (законодавчий вплив, прогнозування, планування, організування, погодження, координування, регулювання, мотивація і стимулювання) та спеціальні (стандартизація і нормування, видача ліцензій, видача лімітів, екологічний моніторинг, екологічна експертиза, екологічний

аудит, екологічне страхування, інформування про стан довкілля) [6, с. 8]. Дуже важливо при цьому подолати синдром останніх десятиліть, коли управління природоохоронною діяльністю зводилося до контролю за процесами забруднення навколишнього природного середовища і поза кадром залишалися актуальні проблеми організування та планування природоохоронних заходів. Російська збройна агресія проти України вимагає розроблення сучасного інструментарію планування природоохоронної діяльності, щоб сформувані набір пріоритетів здійснення заходів з екологічного реінжинірингу для усунення наслідків деградації та знищення природних біогеоценозів та об'єктів житлової, комунальної та виробничої інфраструктури.

Не менш важливого значення набуває підвищення рівня дієвості впливу на діяльність природокористувачів функції стимулювання. Тобто необхідною є диверсифікація набору методів та інструментів стимулювання підприємницьких структур та домогосподарств застосовувати методи та технології екологізації виробничо-господарської діяльності та мінімізувати негативний вплив на довкілля через розбудову сучасної мережі об'єктів екологічної інфраструктури. Для цього у природно-ресурсному та екологічному законодавстві необхідно розширити перелік стимулів, доповнивши традиційні стимули підоймами, котрі довели високу результативність у високорозвинених країнах.

Вирішального значення у розробленні набору стимулів з метою активізації природоохоронної діяльності набуває інституціоналізація комплексу податкових стимулів: звільнення від податків пожертв на екологічні потреби; зменшення податку на прибуток залежно від вартості вторинної сировини, що використовується у виробничому процесі; зниження податку при інвестуванні у виробництво екологічно чистої та екологічно сприятливої продукції; зниження податку на прибуток для інвестицій в обладнання для охорони навколишнього середовища; звільнення на певний період від екологічних платежів підприємств, які реалізують програму скорочення понаднормативних шкідливих викидів; застосування пільгового оподаткування при розробці та впровадженні нових ресурсозберігаючих та маловідходних технологій і устаткування; встановлення диференційованого податку на додану вартість залежно від рівня екологічної безпеки продукції [4]. Важливого значення набуває використання не лише

податкових, але і кредитних стимулів, котрі забезпечать активізацію діяльності суб'єктів природоохоронної діяльності на ринку позикового капіталу, а це дасть змогу подолати тотальний фінансовий дефіцит в частині модернізації внутрішньо-виробничої природоохоронної інфраструктури та інфраструктури рециклінгу вторинної сировини.

У короткостроковому періоді для активізації в Україні природоохоронної діяльності доцільно запровадити позитивний польський досвід стимулювання діяльності, пов'язаної з оздоровленням довкілля. Зокрема, варто застосувати концепцію екологічного оподаткування, котра передбачає інституціоналізацію таких ставок екологічних податків, які не будуть ставити підприємства, виробництво яких є екологічно безпечним, у не вигідне становище. Доцільно максимальною мірою використати також потенціал податкових пільг і субсидій. Головним завданням тут є стимулювання більш активного застосування сучасних науково-технічних досягнень. Втрати бюджетних коштів внаслідок впровадження податкових пільг компенсують надходженнями від оподаткування підприємств, що використовують екологічно небезпечну технологію або виготовляють екологічно шкідливу продукцію. У переліку пільгових позик заслуговують на увагу такі методи, як безвідсоткові чи з субсидованими відсотками позики. Як засвідчує досвід Польщі, завдяки диференціації цін на екологічно забруднену та екологічно чисту продукцію можна досягти позитивних результатів у зменшенні забруднення довкілля [1]. Прикметною рисою польського досвіду стимулювання природоохоронної діяльності є поєднання податкових та позикових інструментів, що дає можливість підприємствам використати різноманітні сценарії екологізації виробничо-господарської діяльності та мінімізації негативного впливу на довкілля.

У той же час запорукою прискорення процесів імплементації у вітчизняну практику регулювання природоохоронної діяльності передового європейського досвіду стимулювання процесів запобігання забрудненню навколишнього природного середовища виступає адаптація вітчизняного екологічного законодавства до норм ЄС за такими блоками: 1) транспонування — зміна або наближення законодавчих актів, що регулюють використання природних ресурсів і охорону природи, у такий спосіб, щоб вимоги відповідних законів ЄС були повністю введені в систему законодавства України; 2) реалізація — введення в дію законів і поста-

нов через виділення бюджетного інвестування та призначення відповідних інститутів; 3) здійснення правоохоронних дій — впровадження заходів контролю за дотриманням природоохоронного законодавства у повному обсязі, і здійснення санкцій за його порушення [2]. Першочергового значення при цьому набуває формування сучасного інституційного середовища адаптації вітчизняного екологічного законодавства до законодавства ЄС як сукупності інститутів-правил, які трансформують поведінкові орієнтири природокористувачів та формують новий формат екологічної відповідальності як сектору суб'єктів виробничо-господарської діяльності, так і сектору домашніх господарств.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Природоохоронна діяльність виступає важливою складовою просування країн у нову фазу соціально-економічного розвитку з врахуванням глобальних екологічних викликів, пов'язаних з розбудовою планетарної архітектури охорони навколишнього природного середовища, в першу чергу боротьби з негативними кліматичними змінами. Природоохоронна діяльність охоплює як діяльність держави і територіальних громад, так і корпоративного сектору та сектору домашніх господарств стосовно екологізації виробничо-господарської діяльності, а також із запобігання забрудненню навколишнього природного середовища через скорочення викидів та скидів забруднюючих речовин, а також упорядкування потоків відходів на спеціально відведених для цього місцях. Дослідження показали, що запорукою активізації природоохоронної діяльності в Україні виступає імплементація у спектр пріоритетів екологічної політики базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій, що підвищить привабливість вітчизняної сфери охорони навколишнього природного середовища для глобальних екологічних фондів та урядів іноземних держав, а також для суб'єктів приватного підприємництва-нерезидентів. Ключового значення стосовно активізації природоохоронної діяльності набуває урізноманітнення набору методів та інструментів стимулювання екологізації виробничо-господарської діяльності та мінімізації негативного впливу на довкілля. У короткостроковій перспективі доцільно використати польський досвід стимулювання природоохоронної діяльності, який передбачає органічне поєднання інструментів податкового та позикового характеру.

Література:

1. Аналіз досвіду Європейського співробітництва щодо формування і втілення інституцій та інструментів екологічної політики. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. [Електронний ресурс]. URL <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/analiz-dosvidu-evropeyskogo-spivrobitnictva-schodo-formuvannya-i>

2. Васечко О. Співпраця України та Європейського Союзу в галузі охорони довкілля. [Електронний ресурс]. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13483/1/14_73-78_Vyp_24_Nac-idea.pdf

3. Головка А.А. Природоохоронна діяльність в умовах глобалізації: теоретико-правовий аспект. Публічне право. 2018. № 4. С. 214—221.

4. Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Голян В.А. Економіка природокористування. Підручник. Київ. "Кондор", 2009. 465 с.

5. Жарова Л.В. Природоохоронна діяльність: питання теорії та методології впровадження. Продуктивні сили України. 2009. № 1. С. 73—82.

6. Кривокульська Н.М. Організація управління і регулювання природоохоронної діяльності. Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.02.03. Національний ун-т "Львівська політехніка". Львів. 2006. 24 с.

7. Самойленко Н.М. Організація та управління в природоохоронній діяльності. Навч. посіб. Харків. НТУ "ХПІ". Видавництво "Лідер". 2018. 174 с.

References:

1. NISS (2012), "Analysis of the experience of European cooperation in the formation and implementation of institutions and instruments of environmental policy", available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/analiz-dosvidu-evropeyskogo-spivrobitnictva-schodo-formuvannya-i> (Accessed 05 June 2024).

2. Vasechko, O. (2012), "Cooperation between Ukraine and the European Union in the field of environmental protection", available at: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13483/1/14_73-78_Vyp_24_Nac-idea.pdf (Accessed 05 June 2024).

3. Holovko, A.L. (2018), "Environmental protection activities in the conditions of globalization: theoretical and legal aspect", *Publiche pravo*, vol. 4, pp. 214—221.

4. Danylyshyn, B.M. Khvesyk, M.A. and Holiian, V.A. (2009), *Ekonomika pryrodokorystu-*

vannia [Economics of nature use], Kondor, Kyiv, Ukraine.

5. Zharova, L.V. (2009), "Environmental protection activities: issues of theory and implementation methodology", *Produktyvni syly Ukrainy*, vol. 1, pp. 73—82.

6. Kryvokul's'ka, N.M. (2006), "Organization of management and regulation of environmental protection activities", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Natsional'nyj un-t "L'vivs'ka politekhnika", L'viv, Ukraine.

7. Samoylenko, N.M. (2018), *Orhanizatsiia ta upravlinnia v pryrodookhoronniy diial'nosti* [Organization and management in environmental protection activities], NTU "KhPI". Vydavnytstvo "Lider", Kharkiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2024 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з

ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292